

مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری

سال دوم، شماره‌ی ۶، پاییز ۱۳۹۲

صفحات ۷۵-۹۲

بررسی رابطه‌ی توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی

در نواحی روستایی

مطالعه‌ی موردی: دهستان سولقان (شهرستان تهران)

سعیدرضا اکبریان رونیزی*

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۸/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۱/۱۸

چکیده

سرمایه‌ی اجتماعی را می‌توان به‌عنوان زیربنای توسعه‌ی گردشگری در نواحی روستایی به‌شمار آورد. در همین رابطه باید به پیامدهای توسعه‌ی گردشگری اشاره نمود که به‌عنوان یک فعالیت پر رونق می‌تواند سرمایه‌های مختلف نواحی روستایی را با تحول همراه سازد. بنابراین در جهت توسعه‌ی گردشگری و ارتقاء سرمایه‌ی اجتماعی در روستاها بررسی رابطه‌ی بین این دو ضروری به‌نظر می‌رسد. بر همین اساس این پژوهش در راستای پاسخگویی به این سؤال که «بین سطح توسعه‌ی گردشگری و میزان سرمایه‌ی اجتماعی در روستاهای دهستان سولقان چه رابطه‌ای وجود دارد؟» تدوین یافته است. تحقیق حاضر از نوع کاربردی و روش انجام آن توصیفی-تحلیلی است. تهیه‌ی داده‌های مورد نیاز مبتنی بر روش میدانی است. جامعه‌ی آماری این پژوهش، خانوارهای محلی ساکن در روستاهای محدودده‌ی مطالعاتی است که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۱۹۵ سرپرست خانوار به‌عنوان حجم نمونه تعیین شدند. همچنین تجزیه و تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از نرم افزار Spss (آمار توصیفی و استنباطی) انجام شده است. نتایج بدست آمده مبین وجود رابطه‌ی مستقیم معنادار آماری بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی است.

واژگان کلیدی: گردشگری روستایی، سرمایه‌ی اجتماعی، رابطه، سولقان.

مقدمه

توجه به مقوله‌ی گردشگری روستایی از دهه‌های ۱۹۵۰ به بعد گسترش یافت و طی سالیان اخیر توسعه و رونق آن به‌عنوان یکی از راهبردهای مهم و اساسی در رشد و توسعه‌ی نواحی

---

* استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه شیراز، (Email: akbarian@shirazu.ac.ir)

روستایی، توجه صاحب‌نظران و اندیشمندان، خصوصاً متخصصان مسائل روستایی را به خود جلب کرد و آن را به‌عنوان راهبردی برای توسعه‌ی محلی و منطقه‌ای قلمداد نمود. توسعه‌ی گردشگری در نواحی روستایی می‌تواند عملکردهای مختلفی در این نواحی ایفا نماید که از جمله‌ی آن می‌توان به نقش آن بر ساختار و ویژگی‌های اجتماعی محل ظهور این فعالیت اشاره نمود.

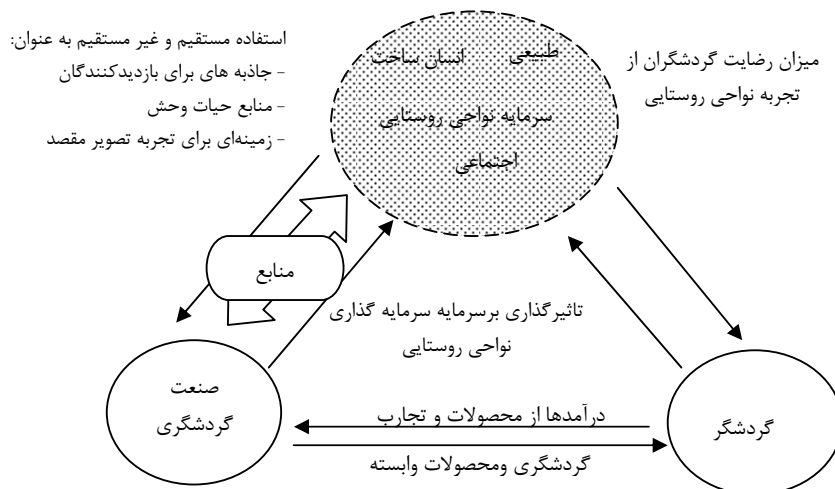
تحقیقات در ارتباط با اثرات اجتماعی فرهنگی گردشگری بر مقاصد در آمریکا با انتشار کتاب «میزبان‌ها و مهمان‌ها» در سال ۱۹۹۷ به رسمیت شناخته شد (لیپی^۱، ۲۰۰۴: ۸۶). اثرات اجتماعی و فرهنگی گردشگری شیوه‌هایی هستند که در آن گردشگری تغییراتی را در نظام‌های ارزشی، رفتار فرد، روابط خانواده، سبک زندگی جمعی، مراسم سنتی و سازمان‌های اجتماعی ایجاد می‌کند. گردشگران در مدت اقامت در مقاصد گردشگری با ساکنان محلی ارتباط و تماس برقرار می‌کنند و نتیجه حاصل از روابط متقابل آنها در کیفیت زندگی، نظام ارزشی، تقسیم کار، روابط خانوادگی، الگوهای رفتاری، آداب و سنت‌های جامعه‌ی میزبان، تغییراتی را به‌وجود می‌آورد (رضوانی، ۱۳۸۷: ۹۳). تحقیقات در رابطه با عملکرد و به تبع اثرات اجتماعی فرهنگی گردشگری به‌دلیل چشم‌اندازهای مختلفی که محققان در پیش گرفته‌اند جهت‌های متفاوتی یافته‌است. مروری بر ادبیات موضوع نشان می‌دهد که درباره‌ی اثرات گردشگری به ویژه از دیدگاه اقتصادی و زیست محیطی، تحقیقات خوبی انجام شده‌است. لکن اخیراً محققان به کشف و توصیف اثرات اجتماعی گردشگری نیز همت گمارده‌اند (خوش‌فر و همکاران، ۱۳۸۱: ۱۳۸). بر همین اساس می‌توان بررسی رابطه‌ی بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی را مد نظر قرار داد که شناخت رابطه‌ی بین آنها را می‌توان به‌عنوان مؤلفه‌ی کلیدی در راستای ارائه‌ی راهکارها در راستای توسعه‌ی گردشگری و ارتقاء سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی به‌شمار آورد.

تعریف سرمایه‌ی نواحی روستایی که اکنون به‌وسیله‌ی آژانس نواحی روستایی پذیرفته‌شده عبارت است از «ساختار نواحی روستایی، روستاها و شهرهای کوچک بازاری در آن» هر چند این تعریف ممکن است ساده به‌نظر برسد، ولی از این نظر که اجزای مختلف تشکیل دهنده‌ی ساختار نواحی روستایی را شامل می‌شود، ارزشمند است. این سرمایه‌ها شامل سرمایه‌ی طبیعی، مانند جمعیت حیات‌وحش، سرمایه‌ی انسان‌ساخت مانند سکونت‌گاه‌های روستایی و سرمایه‌ی اجتماعی مانند سنت‌های محلی است (رضوانی، ۱۳۸۷: ۵۳). برای بیان اهمیت سرمایه‌ی نواحی روستایی، تمایز روشن بین سرمایه‌ی نواحی روستایی و منافع اقتصادی

---

^۱ Lepp

گسترده‌ی حاصل از منابع روستایی مفید است. شکل ۱ این موضوع را در زمینه‌ی گردشگری روستایی نشان می‌دهد.

شکل ۱: مدل مفهومی مناسبات بین سرمایه نواحی روستایی و گردشگری روستایی

منبع: رضوانی، ۱۳۸۷، ۵۷

مفهوم سرمایه اجتماعی از سال ۱۹۸۰ میلادی وارد علوم اجتماعی بخصوص جامعه شناسی گردید. این مفهوم ابتدا توسط افرادی چون بوردیو، پاسرون و لوی مطرح و سپس توسط کسانی چون کلمن، بارت، پوتنام و پرتز گسترش داده شد (ولچ^۱، ۱۹۹۸: ۱۵۹). سرمایه اجتماعی را می‌توان شامل سرمایه و منابع حاصل از نهادها، روابط و هنجارهایی دانست که کنش متقابل اجتماعی جامعه را به لحاظ کمی و کیفی شکل می‌دهند (چلبی، ۱۳۸۴: ۳). تعریف رایج سرمایه‌ی اجتماعی را از دیدگاه کارکردگرایی می‌توان روابط دو جانبه‌ی تعاملات و شبکه‌هایی دانست که در میان گروه‌های انسانی پدیدار می‌شوند.

سکونت‌گاه‌های روستایی به‌عنوان بخش مهمی از هر کشور در راه توسعه‌ی خود در کنار دیگر سرمایه‌ها نیازمند سرمایه‌های اجتماعی است؛ چراکه در غیاب سرمایه‌ی اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثر بخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه‌ی اجتماعی پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌شوند. در زمینه‌ی تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر توسعه‌ی روستاها جای هیچ شکی نیست و اجتماع روستایی نیز چون اجتماعات

^۱ Woolch

دیگر در قالب اعتماد و مشارکت بهتر و بیشتر پیشرفت می‌کند (کیانی و میرزاپور، ۱۳۸۸: ۱۲۹). بنابراین لازمه هر نوع توسعه، وجود سرمایه‌ی اجتماعی است؛ البته در کنار این موضوع باید به این نکته توجه شود که سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی خود می‌تواند متأثر از عوامل و پدیده‌های مختلف باشد. از جمله‌ی این پدیده‌ها می‌توان به فعالیت‌های گردشگری اشاره نمود. این اعتقاد وجود دارد که توسعه‌ی گردشگری می‌تواند تأثیر و نقش عمیقی بر ساختار و سرمایه‌های مختلف نواحی روستایی ایجاد نماید (گیارد^۱ و گارنر^۲، ۱۹۹۳: ۶۸۶).

تحقیقات مکبس و همکاران (۲۰۰۴) نیز نشان می‌دهد دیدگاه‌های سنتی توسعه‌ی منطقه‌ی گردشگری بر عوامل اقتصادی و نوآوری بالقوه در فرآیندهای فنی و بهره‌برداری منابع متمرکز شده است؛ اما عامل دیگری که می‌تواند کلیه‌ی عوامل فوق را تحت تأثیر قرار دهد میزان سرمایه‌ی اجتماعی است که می‌تواند نقش اساسی در جذب گردشگر داشته باشد (امین بیدختی و شریفی، ۱۳۹۱: ۱۴۴). وجود گردشگران می‌تواند اثرات کوتاه‌مدت و بلندمدت بر انسجام اجتماعی و فرهنگی نواحی روستایی داشته‌باشد. از جمله تأثیرات اجتماعی آن را می‌توان مانند افزایش رفتارهای ضد اجتماعی، تجاوز به حریم ساکنین روستا، آشنایی با عقاید و شیوه‌های رفتاری مخالف ارزش‌های سنتی و فرهنگی روستاییان برشمرد (فشارکی، ۱۳۷۳: ۱۳۴-۱۴۲)؛ لذا در کنار این موضوع که سرمایه‌های اجتماعی لازمه‌ی الگوی توسعه‌ی گردشگری است و برای توسعه‌ی این الگو وجود سرمایه‌های مختلف از جمله منابع و سرمایه‌های اجتماعی زیادی مانند میزان آگاهی ساکنان محلی، وجود اعتماد و یکدلی ساکنان از توسعه‌ی گردشگری، نحوه‌ی رفتار ساکنان محلی با گردشگران برای اشتیاق آن‌ها برای سرمایه‌گذاری و توسعه‌ی مستقیم و غیرمستقیم ضروری است، باید به این موضوع توجه شود که گردشگری هم با توجه به عملکرد خود می‌تواند در تغییر و تحولات سرمایه‌ی اجتماعی نواحی روستایی (افزایش سطح دانش ساکنان محلی، انسجام و همبستگی، افزایش مشارکت مردم، تنوع‌بخشی به فرهنگ و غیره) تأثیرگذار باشد. با این تفاسیر می‌توان گفت بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی رابطه وجود دارد که شناخت این روابط می‌تواند در توسعه‌ی این فعالیت و نیز ارتقاء سرمایه‌ی اجتماعی روستاهای گردشگری مؤثر واقع شود.

از جمله نواحی روستایی که به سبب وجود جاذبه‌ها و پتانسیل‌ها برای گذران اوقات فراغت و نیز نزدیکی به کلانشهر تهران روز به‌روز شاهد رشد و توسعه‌ی گردشگری در آن‌ها هستیم، روستاهای واقع در دهستان سولقان است. این فعالیت در این ناحیه چنان رشد نموده

^۱ Girard

^۲ Garner

که با زندگی ساکنان عجین شده و خود را به‌عنوان یک پدیده نمایان کرده است. بر همین اساس این مقاله در جهت پاسخگویی به این سؤال کلیدی تدوین یافته است که «بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی دهستان سولقان چه رابطه‌ای وجود دارد؟».

ملاحظات نظری

گردشگری در هر فضای جغرافیایی در روندی از تطبیق‌پذیری جاذبه‌ها، سکونت‌گاه‌ها و تسهیلات مورد نیاز، انجام می‌گیرد. گردشگری روستایی^۱، یکی از انواع گردشگری است که با بسیاری از الگوهای دیگر گردشگری پیوند دارد، ولی وجه مشخصه‌ی آن استقرار در نواحی روستایی است. گردشگری روستایی امروزه یکی از مردمی‌ترین اشکال گردشگری محسوب می‌شود (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۸۹: ۲) که با علاقه به تفریح در مناطق روستایی آغاز گردید، برای اولین بار در واکنش به افزایش شهرنشینی و صنعتی شدن در قرن ۱۹ رشد یافت (تیویو^۲، ۲۰۰۴: ۱۱) و امروزه در بسیاری از نواحی روستایی، گردشگری از حالت انفعالی به عاملی پویا و مؤثر بر تغییرات و کنترل چشم‌انداز اجتماعات روستایی مبدل شده‌است (علیقلی زاده و همکاران، ۱۳۸۷: ۱).

در سال‌های اخیر با توسعه‌ی گردشگری در نواحی روستایی، مطالعه‌ی اثرات و عملکرد گردشگری روستایی، حوزه‌ای پربار برای تحقیقات در میان طیفی از دانشمندان علوم اجتماعی بوده‌است که غالباً بر نقش گردشگری در مقام یک نوشدار و برای حل تمام بیماری‌های اقتصادی و اجتماعی نواحی روستایی، یا تأیید و یا آن را به چالش کشیده‌اند. اثرات گردشگری در جوامع مختلف متفاوت است. انواع مختلفی از اثرات گردشگری وجود دارد که به‌طور کلی می‌توان آن‌ها را به اثرات و پیامدهای اقتصادی، محیطی، اجتماعی - فرهنگی تقسیم نمود که بسته به بافت و شرایط جامعه می‌تواند مثبت و یا منفی باشد (کاسکانیت^۳، ۲۰۰۸: ۱۷). گان^۴ (۱۹۹۴) اعتقاد دارد که هیچ شکلی از توسعه به اندازه‌ی گردشگری اثرات دوگانه ندارد (بیارد^۵، ۲۰۰۹: ۶۹۳). بروز اثرات مختلف گردشگری به عواملی چند، از جمله: میزان و حجم فعالیت‌های گردشگری، نوع و هدف فعالیت گردشگری، میزان دربرگیری جامعه‌ی میزبان در

---

¹ Rural tourism

² Teyu

³ Cascante

⁴ Guun

⁵ Byrd

بخش گردشگری، ظرفیت تحمیل مقاصد گردشگری بستگی دارد (ایکاس^۱، ۲۰۰۵: ۱۱۲). در همین رابطه شارپلی^۲ (۲۰۰۸) در بررسی و تجزیه و تحلیل اثرات گردشگری دو عامل گردشگران و نواحی مقصد را به‌عنوان مبنای مطالعات معرفی می‌کند (تلفیر^۳ و شارپلی، ۲۰۰۸: ۱۸۱).

باری مطالعات و تحقیقات نشان از آن دارد که با توجه به اثرات و پیامدهای مختلف و متنوع این فعالیت، در صورتی که رشد و توسعه‌ی آن به نحوی مناسب برنامه‌ریزی و مدیریت شود، به شکل قابل توجهی می‌تواند در تحولات ابعاد و سرمایه‌های مختلف نواحی روستایی تأثیرگذار باشد. در همین رابطه با مرور دیدگاه‌های موجود در ارتباط با گردشگری توسعه‌ی روستایی، می‌توان آن‌ها را در قالب سه دیدگاه دسته‌بندی نمود. دیدگاه اول؛ گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای توسعه‌ی روستایی تلقی می‌شود؛ دیدگاه دوم؛ گردشگری روستایی به عنوان یک سیاست بازساخت سکونت‌گاه‌های روستایی و دیدگاه سوم که در آن گردشگری روستایی ابزاری برای توسعه‌ی پایدار و حفاظت از منابع طبیعی به‌شمار می‌آید (قادری، ۱۳۸۲: ۱۳۵).

در خصوص سرمایه‌ی اجتماعی مطالعات نشان می‌دهد که مفهوم نسبتاً جدیدی است که در سال‌های اخیر در حوزه‌های مختلف علوم درکانون توجهات زیادی قرار گرفته است (بورنینگ^۴، ۲۰۰۰: ۴). این مفهوم به اعتماد، هنجارهای مشترک و شبکه‌ها اشاره دارد و منبعی غیرمادی و بین فردی است که امکانات همکاری و هماهنگی را افزایش می‌دهد و موجب غالب شدن بر مسئله دوراهی‌های اجتماعی می‌شود (سردارنیا و دیگران، ۱۳۸۸، ۱۴۲). سرمایه‌ی اجتماعی با عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها، اهداف گروهی نظیر دموکراسی، مشارکت و توسعه‌ی اجتماعی را تقویت می‌نماید (پوتنم^۵، ۲۰۰۲: ۶۹).

از زمانی که مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی مطرح شده تعاریف متعددی در رابطه با آن مطرح گردیده که باعث ایجاد سردرگمی نسبت به این مفهوم شده است (آمار ملی، ۲۰۰۱: ۳). عده‌ای سرمایه‌ی اجتماعی را مجموعه‌ای از مناسبات اجتماعی و فضیلت‌های اخلاقی همساز با تحولات توسعه‌ی دانسته‌اند که هم تحت تأثیر عملکرد اقتصادی و هم تحت تأثیر عملکرد سیاسی و ساخت قدرت و حکمرانی متناسب با آن است تعریف نموده‌اند (دینی ترکمانی، ۱۳۸۵، ۱۵۰). سرمایه‌ی اجتماعی را می‌توان مجموعه‌ی معینی از هنجارها یا ارزش‌های

¹ Aykac

² Sharpley

³ Telfer

⁴ Borning

⁵ Putnam

غیررسمی تعریف نمود که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است، در آن سهمیم هستند (فوکویاما، ۱۳۷۶، ۱۱). کلمن^۱ (۱۹۹۴: ۳۰۲) بر این باور است که سرمایه‌ی اجتماعی شکل خاصی ندارد؛ بلکه با کارکرد آن تعریف می‌شود. هر موجودیت اجتماعی که دارای دو ویژگی باشد، سرمایه اجتماعی است: اول آن که جزئی از ساختار اجتماعی باشد و دوم کنش‌های خاصی را برای افراد عضو این ساختار اجتماعی تسهیل کند.

به‌رحال با بررسی تعاریف متعددی که از سرمایه‌ی اجتماعی ارائه شده است، در کل ملاحظه می‌شود این مفهوم وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف و منافع فردی و گروهی جامعه به‌شمار می‌آید و در بردارنده‌ی معیارهایی همچون اعتماد، همکاری، همبستگی، مشارکت و رابطه‌ی متقابل بین اعضای یک گروه است. به نحوی که سرمایه‌ی اجتماعی، سبب می‌شود گروه به سمت ارزش‌ها و هنجارهای تحسین‌شده و مثبت در جامعه گام بردارد.

برای کاربردی شدن سرمایه‌ی اجتماعی در سیاست‌گذاری‌ها و امکان بررسی ارزش افزوده ناشی از سرمایه‌گذاری و پرداختن به این مفهوم، سنجش سرمایه‌ی اجتماعی ضروری به‌نظر می‌رسد. در همین ارتباط عده‌ای نیز چهار عامل اصلی شامل اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، آگاهی و مشارکت رسمی و آگاهی و مشارکت غیررسمی را به عنوان مؤلفه‌های اساسی سرمایه‌ی اجتماعی عنوان نموده‌اند (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴، ۴۹). پاتنام برای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی از سه شاخص آگاهی، مشارکت و نهادهای مدنی از شاخص اعتماد و اینگلهارت در پیمایش ارزشهای جهانی از شاخص اعتماد برای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی استفاده نموده است. بولن و انیکس هشت مولفه‌ی مهم سرمایه‌ی اجتماعی را چنین مطرح می‌نماید: مشارکت در اجتماع، کنش‌گرایی در یک موقعیت اجتماعی، احساس اعتماد و امنیت، پیوندهای همبستگی، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها، بها دادن به زندگی، پیوندهای کاری و پیوندهای دولتی و خانوادگی (برغم‌دی، ۱۳۸۷، ۲۶۸). استفانز^۲ (۲۰۰۷: ۱۱۷۴) از معیارهای مهم در سنجش سرمایه‌ی اجتماعی را بهداشت جوامع عنوان کرده است. در مجموع بررسی مطالعات و تحقیقات انجام شده بیانگر آن است که در ارتباط با سنجش سرمایه‌ی اجتماعی تاکنون معیارها و مؤلفه‌های مختلفی ارائه و مورد استفاده قرار گرفته‌است. در این بین آنچه که مهم است انتخاب و تعیین معیارها بر اساس موضوع، اهداف و خصوصاً ویژگی‌های مکانی است. به‌طور کلی با توجه به هدف این تحقیق می‌توان شاخص‌های سنجش سرمایه‌ی اجتماعی را در سه معیار اصلی دسته‌بندی نمود که عبارتند از:

---

^۱ Coleman

^۲ Stephaens

انسجام و همبستگی اجتماعی: به معنای آن است که گروه، وحدت خود را حفظ کرده و با عناصر وحدت بخش خود تطابق و هم‌نوایی داشته باشد. همبستگی و انسجام، احساس مسئولیت بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و دارای یک معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه‌ی وظیفه یا الزام متقابل است و نیز یک معنای مثبت از آن بر می‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزا و یا موجودات در یک کل ساخت یا فته را می‌رساند (تبریزی و آقا محسنی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

مشارکت اجتماعی: از مهم‌ترین شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی، مشارکت اجتماعی است. مشارکت برابر است با کسب قدرت به معنای توان دسترسی به منابع لازم برای حفظ معیشت و کنترل این منابع. ارتباط سازنده‌ای بین مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت اجتماعی وجود دارد و هم‌افزایی این مفاهیم با سرمایه‌ی اجتماعی به اثبات رسیده‌است (زارع و همکاران، ۱۳۸۹، ۲۷۴). مشارکت اجتماعی، فرآیند اجتماعی، عمومی، یکپارچه و چندبعدی و چند فرهنگی است که هدف آن کشاندن افراد برای ایفای نقش در همه‌ی مراحل توسعه است (گاتوری^۱، ۱۹۸۶: ۳۷).

اعتماد اجتماعی: در اکثر تعاریفی که از سرمایه‌ی اجتماعی به عمل آمده، اعتماد به‌عنوان یکی از عناصر تشکیل دهنده‌ی آن در نظر گرفته شده‌است، در واقع اعتماد به عنوان جزء ذهنی سرمایه‌ی اجتماعی تلقی می‌شود و حتی می‌توان به‌عنوان علت و هم‌پیامد سرمایه‌ی اجتماعی تلقی کرد (جوادی یگانه، ۱۳۸۲: ۴). اعتماد، احساس روابط اجتماعی است و رابطه‌ی مستقیم با میزان روابط اجتماعی دارد؛ بدین صورت که هر چه میزان اعتماد اجتماعی میان افراد و گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی جامعه بیشتر باشد، به همان میزان روابط اجتماعی از شدت، تنوع، ثبات و پایداری بیشتری برخوردار می‌شود (تبریزی و آقا محسنی، ۱۳۸۹، ۱۵۰). طبق نظر فوکویاما، اعتماد حاکم بر روابط میان اعضای خانواده یا قوم و قبیله لزوماً به روابط افراد در جامعه سرایت نمی‌کند. در اینجا، اعتماد تعمیم یافته مهم است و منظور از آن، اعتماد به افراد ناشناس است. به طور معمول، سطح اعتماد در میان خانواده‌ها در همه‌ی جوامع بالاست. آن‌چه باعث ایجاد تفاوت‌های اساسی میان کشورها و مناطق می‌شود، میزان اعتماد تعمیم یافته است (توکلی، ۱۳۸۷: ۱۵۱).

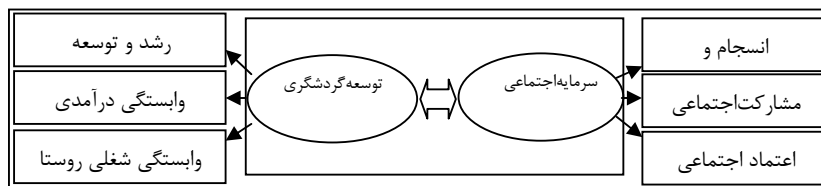
در ارتباط با رابطه‌ی توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی به‌طور مستقیم نظریه‌ها و تئوری‌های حمایت‌کننده‌ای وجود ندارد؛ بلکه به‌طور غیرمستقیم می‌توان از نظرات و دیدگاه‌ها پیرامون سرمایه‌ی اجتماعی و نیز اثرات توسعه‌ی گردشگری در نواحی روستایی سود برد و با مطالعه و تلفیق آن‌ها در راستای بررسی رابطه‌ی توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در

¹ Gaoteri

نواحی روستایی گام برداشت. در این خصوص می‌توان به پژوهش خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۱) با عنوان بررسی تأثیر گردشگری خانه‌های دوم بر سرمایه‌ی اجتماعی در روستاهای لیره‌سر (فاقد خانه‌های دوم) و سیاورز (دارای خانه‌های دوم) واقع شهرستان تنکابن اشاره نمود که به این نتیجه رسیده‌اند بین دو روستا از لحاظ سرمایه‌ی اجتماعی تفاوت معناداری وجود ندارد؛ همچنین جزئیات نتایج آن‌ها نشان داده که برخی از مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی در روستای سیاورز به طرز معنی‌داری از روستای لیره‌سر کمتر است. در مطالعه‌ی دیگری از امین بیدختی و شریفی (۱۳۹۱) با عنوان بررسی رابطه‌ی بین گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در مناطق ساحلی دریای خزر بیان شده که سرمایه‌ی اجتماعی به‌طور مستقیم و همچنین تأثیر بر امنیت ذهنی و عینی بر جذب گردشگر مؤثر است. در همین رابطه می‌توان به پژوهشی دیگر با عنوان بررسی نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه‌ی بازاریابی گردشگری کشور (دیپانی و همکاران، ۱۳۹۱) اشاره نمود که در آن تأثیر مثبت و معنادار سرمایه‌ی اجتماعی و مؤلفه‌های آن بر توسعه‌ی بازاریابی گردشگری مورد تأیید قرار گرفته است.

در مجموع با توجه به آن‌چه که در مباحث نظری مطرح گردید، می‌توان مدلی را برای تحلیل رابطه‌ی بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی تدوین نمود (شکل ۲). بر پایه مطالعات انجام شده ارزیابی توسعه‌ی گردشگری بر پایه دیدگاه ساکنان محلی متأثر از عواملی مانند میزان وابستگی شغلی روستا به گردشگری، میزان رشد گردشگری، میزان وابستگی درآمدی ساکنان محلی به بخش گردشگری است؛ همچنین برای سنجش سرمایه سه معیار عمده تعیین شده است.

شکل ۲: مدل مفهومی پژوهش

منبع: یافته‌های تحقیق

روش تحقیق و معرفی محدوده مطالعاتی

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و روش انجام آن توصیفی تحلیلی و همبستگی می‌باشد. گردآوری داده‌های مورد نیاز با استفاده از روش اسنادی و میدانی تهیه شده که روش میدانی مبتنی بر ابزار پرسش‌نامه است. ناحیه‌ی مورد مطالعه‌ی این تحقیق روستاهای دهستان سولقان واقع در بخش کن سولقان (شهرستان تهران) است. مطابق با سرشماری سال ۱۳۸۵ جمعیت

این دهستان ۶۳۵۶۶ نفر گزارش شده است. وجود جاذبه‌های مختلف مانند وجود امامزاده داوود، آبشار و شرایط آب و هوایی مناسب و نیز نزدیکی به شهر تهران سبب گردیده تعداد بی‌شماری از گردشگران در فصول مختلف سال به این منطقه مراجعه کنند و به زیارت و تفریح بپردازند. روستاهای نمونه‌ی پژوهش که بر اساس معیارهایی نظیر جمعیت، رونق گردشگری و نیز موقعیت مکانی انتخاب شده، تعداد ۵ روستا است. همچنین جامعه‌ی آماری این پژوهش سرپرستان خانوار ساکن هستند که با استفاده از روش کوکران از مجموع ۵۱۴ خانوار تعداد ۱۹۵ خانوار به‌عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شده‌اند. با توجه به مرور مطالعات و تحقیقات انجام شده معیارهای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی سه معیار شامل اعتماد اجتماعی، انسجام و همبستگی اجتماعی و مشارکت اجتماعی (جدول ۱) و برای ارزیابی سطح توسعه‌ی گردشگری، سه معیار شامل وابستگی شغلی روستا به گردشگری، رشد و توسعه‌ی گردشگری، وابستگی درآمدی خانوارهای روستا به گردشگری انتخاب شده‌اند. برای سنجش پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شده که برابر با ۰/۸۹۲ محاسبه شده است؛ همچنین به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری (توصیفی و استنباطی) در محیط نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.

جدول ۱: معیارها و شاخص‌های سنجش سرمایه‌ی اجتماعی

معیار	شاخص
اعتماد	اعتماد مردم به یکدیگر، اعتماد به مدیران روستا، اعتماد فردی، رضایت از محل زندگی
انسجام و همبستگی	رفت و آمد ساکنان محلی با یکدیگر، مشورت ساکنان در امور مختلف، رفتار ساکنان محلی با یکدیگر، روابط صمیمانه با همسایگان
مشارکت	مشارکت در کمک به اقوام و بستگان، مشارکت در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه، مشارکت در کمک به مدیران محلی، همکاری در جلب مشارکت دیگر ساکنین، مشارکت در صیانت از جاذبه‌های روستا، مشارکت در گردهمایی‌ها و مجالس

منبع: تحقیق حاضر

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد از مجموع ۱۹۵ نفر پاسخگو، ۸۹/۷ درصد مرد و ۱۰/۳ درصد را زنان تشکیل می‌دهند که بررسی وضعیت سن آن‌ها مبین آن است که بیشترین آن‌ها (۴۸/۸۹ درصد) در گروه سنی ۶۰-۴۵ سال قرار دارند. از لحاظ وضعیت تحصیلات ۱۵/۹ درصد ابتدایی، ۳۳/۸۵ درصد راهنمایی، ۳۶/۴ درصد متوسطه و سطح تحصیلات ۱۳/۸۵ درصد پاسخگویان فوق دیپلم و بالاتر است؛ همچنین وضعیت شغلی پاسخگویان بیانگر آنست که

۳۳/۸۵ درصد کشاورز و دامدار، ۴۹/۲۳ درصد شغل خدماتی، ۹/۲۳ درصد در مشاغل اداری، ۷/۶۹ درصد بازنشسته هستند (جدول ۲).

جدول ۲: ویژگی‌های توصیفی پاسخگویان

ویژگی	تعداد	درصد
جنس	مرد	۱۷۵
	زن	۲۰
تحصیلات	ابتدایی	۳۱
	راهنمایی	۶۶
	متوسطه	۷۱
شغل	فوق دیپلم و بالاتر	۲۷
	کشاورز دامدار	۶۶
	خدمات	۹۶
	اداری	۱۸
	بازنشسته	۱۵

منبع: برداشت میدانی

بررسی ارزیابی دیدگاه پاسخگویان در ارتباط با هر یک از شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی به تفکیک معیارهای سه‌گانه بیانگر آن است که در معیار اعتماد شاخص‌های اعتماد مردم به یکدیگر و اعتماد مردم به مدیران محلی، در معیار انسجام و همبستگی روابط صمیمانه با همسایگان و مشورت ساکنان در امور مختلف و در معیار مشارکت دو شاخص همکاری در جلب مشارکت دیگر ساکنین و نیز مشارکت در صیانت از جاذبه‌های روستا به ترتیب بیشترین و کمترین مقدار میانگین هستند. در همین ارتباط ضریب تغییرات (CV) نشان از آن دارد که شاخص روابط صمیمانه با همسایگان و نیز شاخص مشارکت در صیانت از جاذبه‌های روستا به ترتیب کمترین و بیشترین میزان پراکندگی را به خود اختصاص داده‌اند (جدول ۳).

جدول ۳: میانگین رتبه‌ای، انحراف معیار و ضریب تغییرات شاخص‌ها به تفکیک معیارهای سرمایه‌ی

اجتماعی

معیار	شاخص	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
اعتماد	اعتماد مردم به یکدیگر	۳/۸	۱/۲	۰/۳۳
	اعتماد به مدیران روستا	۳/۲	۱/۴	۰/۴۴
	اعتماد فردی	۳/۷	۱/۳	۰/۳۴
انسجام و همبستگی	رضایت از محل زندگی	۳/۶	۱/۲	۰/۳۲
	رفت و آمد ساکنان محلی با یکدیگر	۳/۹	۱/۱	۰/۲۹
	مشورت ساکنان در امور مختلف	۳/۶	۱/۲	۰/۳۴
مشارکت	رفتار ساکنان محلی با یکدیگر	۳/۸	۱/۱	۰/۳۱
	روابط صمیمانه با همسایگان	۴/۱	۰/۹	۰/۲۵
	مشارکت در کمک به اقوام و بستگان	۳/۲	۱/۳	۰/۴۲
مشارکت	مشارکت در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه	۳/۴	۱/۲	۰/۳۷
	مشارکت در کمک به مدیران محلی	۳/۵	۱/۲	۰/۳۸
	همکاری در جلب مشارکت دیگر ساکنین	۳/۷	۱/۳	۰/۳۷
	مشارکت در صیانت از جاذبه‌های روستا	۲/۹	۱/۴	۰/۵
	مشارکت در گردهمایی‌ها و مجالس	۳/۶	۱/۲	۰/۳۵

منبع: تحلیل‌های آماری بر روی داده‌های جمع‌آوری شده از مطالعات میدانی

بررسی وضعیت معیارهای سه‌گانه برای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه بر اساس آزمون T تک نمونه‌ای نشان می‌دهد که در هر سه معیار میانگین محاسبه‌شده بالاتر از حد متوسط بوده که در بین آن‌ها معیار انسجام و همبستگی در بالاترین فاصله از حد متوسط و معیار اعتماد در کمترین فاصله از حد متوسط قرار گرفته‌است (جدول ۴).

جدول ۴: سطح معناداری ارزیابی ساکنان از معیارهای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی

معیار	آماره T	میانگین	سطح معناداری	حدمتوسط
اعتماد	۹/۷	۱۴/۴۱	۰/۰۰۰	۱۲
انسجام و همبستگی	۱۷/۵	۱۵/۳	۰/۰۰۰	۱۲
مشارکت	۸/۳	۲۰/۴۴	۰/۰۰۰	۱۷/۵

منبع: تحلیل‌های آماری بر روی داده‌های جدول (۲)

بر اساس آزمون تحلیل واریانس در بررسی وجود و یا عدم وجود تفاوت بین روستاهای مورد مطالعه در معیارهای سنجش سرمایه اجتماعی با توجه به مقدار P value محاسبه شده، جز در معیار اعتماد که در بین روستاها مشابهت وجود دارد ($P \text{ value} > 0/05$)، در دو معیار مشارکت و انسجام و همبستگی در بین روستاهای مورد مطالعه وجود تفاوت معنادار مشاهده می‌شود (جدول ۵).

جدول ۵: آزمون تحلیل واریانس بین معیارها در روستاهای نمونه

معیار	سطح معناداری	جمع مجذورات		میانگین مجذورات	
		بین گروهی	درون گروهی	بین گروهی	درون گروهی
اعتماد	۰/۱۳۸	۹۷/۳۳۳	۲۲۵۳/۸۴۶	۱۹/۸۳۳	۱۱/۸۶۲
انسجام و همبستگی	۰/۰۳۸	۶۸/۵	۱۲۶۶/۹۷	۱۷/۱۳	۶/۶۷
مشارکت	۰/۰۱۴	۲۹۶/۱۷۴	۴۳۹۳/۸۹۷	۷۴/۰۴	۲۳/۱۲۶
کل معیارها	۰/۰۴	۶۶۸/۵۴۴	۱۲۹۴۵/۵۹	۱۶۷/۱۳	۶۸/۱۴

منبع: تحلیل‌های آماری بر روی داده‌های جدول (۲)

بررسی سطح توسعه‌ی گردشگری در روستاهای مورد مطالعه همان‌طور که در جدول (۶) آورده شده نشان می‌دهد که میانگین محاسبه شده بالاتر از حد متوسط بوده است. در همین رابطه بر اساس آزمون تحلیل واریانس با عنایت به سطح معناداری محاسبه شده ($P \text{ value} < 0$)، ملاحظه می‌شود از لحاظ سطح توسعه‌ی گردشگری در بین روستاهای مورد مطالعه تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۶: سطح معناداری سطح توسعه‌ی گردشگری (آزمون T) و تفاوت بین روستاها در سطح

توسعه‌ی گردشگری (تحلیل واریانس)

سطح معناداری ارزیابی ساکنان از توسعه‌ی گردشگری

معیار	آماره T	میانگین	سطح معناداری	حد متوسط
سطح توسعه‌ی گردشگری	۷/۸۷	۱۰/۴۵	۰/۰۰۰	۹

آزمون تحلیل واریانس تفاوت در سطح توسعه‌ی گردشگری

معیار	سطح معناداری	جمع مجذورات		میانگین مجذورات	
		بین گروهی	درون گروهی	بین گروهی	درون گروهی
سطح توسعه گردشگری	۰/۰۱۲	۸۸/۳۶	۱۲۶۴/۳۵	۲۲/۰۹	۶/۶۵

منبع: تحلیل‌های آماری بر روی داده‌های جمع‌آوری شده از مطالعات میدانی

هدف اصلی این تحقیق، تعیین رابطه‌ی بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در روستاهای ناحیه‌ی مورد مطالعه بود. در این ارتباط با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون به تعیین نوع رابطه‌ی بین دو مؤلفه‌ی مذکور پرداخته شد که بر اساس نتایج به دست آمده، مقدار ضریب همبستگی ۰/۶۱ و سطح معناداری کمتر از ۰/۰۰۵ به دست آمده است (جدول ۷)؛ لذا محاسبات بیانگر وجود رابطه‌ی مستقیم معنادار آماری در سطح آلفا ۰/۰۱ بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی مورد مطالعه است.

جدول ۷: ضریب همبستگی بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی

مؤلفه	ارزش‌ها	توسعه گردشگری	سرمایه اجتماعی
توسعه‌ی گردشگری	همبستگی پیرسون	۱	۰/۶۱ (**)
	سطح معناداری	۰	۰/۰۰۰
	تعداد	۱۹۵	۱۹۵
سرمایه اجتماعی	همبستگی پیرسون	۰/۶۱ (**)	۱
	سطح معناداری	۰/۰۰۰	۰
	تعداد	۱۹۵	۱۹۵

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

منبع: تحلیل‌های آماری بر روی داده‌های جمع‌آوری شده از مطالعات میدانی

نتیجه‌گیری

نواحی روستایی در راه توسعه‌ی خود نیازمند سرمایه‌های اجتماعی هستند. به طوری که در غیاب سرمایه‌ی اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثر بخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌شوند در همین ارتباط باید به این موضوع اشاره نمود که برخی نواحی روستایی با توجه به قابلیت‌های خاص خود در آن‌ها گردشگری شکل و رونق گرفته که این فعالیت با توجه به ویژگی‌هایی که داراست می‌تواند بر سرمایه‌های اجتماعی تأثیرگذار باشد. با این تفاسیر ملاحظه می‌شود که از یک طرف سرمایه‌ی اجتماعی خود لازم‌ه‌ی توسعه‌ی گردشگری است و از طرف دیگر توسعه‌ی گردشگری در نواحی روستایی از عوامل مؤثر در سرمایه‌ی اجتماعی این نواحی است. بر همین اساس، این مقاله با رویکرد توصیفی تحلیل با هدف بررسی و تحلیل رابطه‌ی بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در نواحی روستایی دهستان سولقان (شهرستان تهران) تدوین گردید. نتایج حاصله از این پژوهش، مبین آن بود که میزان سرمایه‌ی اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه بالاتر از حد متوسط است (جدول ۴) و نیز بین میزان سرمایه‌ی اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه تفاوت معنادار وجود دارد (جدول ۵)؛ همچنین نتایج نشان داد که بین

سطح توسعه‌ی گردشگری در روستاها هم تفاوت معناداری وجود دارد ($p \text{ value} > 0/05$). در مجموع به منظور پاسخگویی به سؤال کلیدی پژوهش مبنی بر این که «بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی چه رابطه‌ای وجود دارد؟» با استفاده از روش ضریب همبستگی پیرسون به تحلیل نوع رابطه اقدام شد که نتایج محاسبات نشان از وجود رابطه‌ی مستقیم معنادار آماری در سطح آلفا ۰/۰۱ بین توسعه‌ی گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی داشت. با عنایت به نتایج حاصله و پذیرفتن نقش سرمایه‌ی اجتماعی به‌عنوان زیربنای هر نوع توسعه و وجود رابطه‌ی آماری مستقیم بین این نوع از سرمایه با توسعه‌ی گردشگری می‌طلبد تا با تدوین و ارائه‌ی برنامه‌های جامع و هدفمند و با تأکید بر مشارکت دادن بخش‌های مختلف جامعه در راستای توسعه‌ی گردشگری در نواحی روستایی که می‌تواند ارتقای سرمایه‌های اجتماعی در این نواحی را به همراه داشته باشد، گام برداشت.

منابع

- ۱) امین بیدختی، علی اکبر و شریفی، نوید (۱۳۹۱). بررسی رابطه‌ی رونق گردشگری و سرمایه‌ی اجتماعی در مناطق ساحلی دریای خزر، فصلنامه‌ی مطالعات مدیریت گردشگری، سال ۷، شماره‌ی ۱۷: ۱۴۹-۱۲۱.
- ۲) برگمدی، هادی (۱۳۸۷). تأثیر تخریب محله‌ی غربت بر سرمایه‌ی اجتماعی اهالی محله‌ی خاک سفید، فصلنامه‌ی رفاه و علوم اجتماعی، سال ۷، شماره‌ی ۲۸: ۲۸۳-۲۶۳.
- ۳) تبریزی، محسن و آقا محسنی، مریم (۱۳۸۹). بررسی نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه‌ی شهری مورد پژوهشی شهر محلات، دو فصلنامه‌ی مدیریت شهری، سال ۸، شماره‌ی ۲۶: ۱۶۲-۱۴۷.
- ۴) توکلی، مرتضی و تاجبخش، کاظم (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل سرمایه‌ی اجتماعی در مناطق شهری و روستایی مرزی سیستان، فصلنامه‌ی روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره‌ی ۲: ۱۶۲-۱۴۳.
- ۵) جوادی یگانه، محمدرضا؛ فروزان فر، ستاره و قنبری، علی (۱۳۸۲). سرمایه‌ی اجتماعی و نقش رسانه در تقویت آن، سمینار سرمایه‌ی اجتماعی و رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و رفاه اجتماعی.
- ۶) چلبی، مسعود و مبارکی، محمد (۱۳۸۴). تحلیل رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان، مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۲: ۴۳-۳.

۷) خوش‌فر، غلامرضا؛ عبدالله‌پور، مریم و کریم‌زاده، سارا (۱۳۹۱). بررسی تأثیر گردشگری خانه‌های دوم بر سرمایه‌ی اجتماعی، مورد مطالعه: روستاهای لیره‌سر و سیاوَرز شهرستان تنکابن، مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه‌ی گردشگری، سال ۱، شماره‌ی ۲: ۱۵۶-۱۳۳.

۸) دینی ترکمانی، علی (۱۳۸۵). تبیین افول سرمایه‌ی اجتماعی، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره‌ی ۲۳: ۱۷۲-۱۴۷.

۹) رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷). توسعه‌ی گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۰) زارع، سارا؛ نمیرانیان، منوچهر؛ شعبانعلی فمی، حسین و قاسمی، جواد (۱۳۸۹). نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت شهروندان در امور پارکهای جنگلی (مطالعه موردی: شهر تهران)، مجله جنگل ایران، سال ۲، شماره‌ی ۴: ۲۸۵-۲۷۳.

۱۱) سردارنیا، خلیل‌اله؛ قدرتی، حسن و اسلام، علیرضا (۱۳۸۸). تأثیر حکمرانی خوب و سرمایه‌ی اجتماعی بر اعتماد سیاسی: مطالعه‌ی موردی شهرهای مشهد و سبزوار، پژوهشنامه‌ی علوم سیاسی، سال ۵، شماره‌ی ۱: ۱۶۵-۱۳۵.

۱۲) علیقلی زاده، ناصر (۱۳۸۷). اثرات گردشگری بر نواحی روستایی از دیدگاه جامعه‌ی میزبان مورد: بخش مرکزی شهرستان نوشهر، رساله‌ی دوره‌ی دکتری، دانشکده جغرافیا دانشگاه تهران.

۱۳) فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۶). پایان نظم (بررسی سرمایه‌ی اجتماعی و حفظ آن)، ترجمه‌ی غلامعباس توسلی، تهران: انتشارات جامعه‌ی ایرانیان.

۱۴) فشارکی، پریدخت (۱۳۷۳). جغرافیای روستایی، تهران: مرکز انتشارات علمی.

۱۵) قادری، اسماعیل (۱۳۸۲). نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار روستایی، پایان نامه دوره دکتری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.

۱۶) قدیری معصوم، مجتبی؛ استعلاجی، علیرضا و پاژکی، معصومه (۱۳۸۹). گردشگری پایدار، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۷) کیانی، اکبر و میرزاپور، سلیمان (۱۳۸۸). بررسی افتراق فضایی - مکانی شهر و روستا در ابعاد سرمایه اجتماعی، مطالعه موردی شهرستان خرم‌آباد، مجله پژوهشی فضای جغرافیایی، سال ۹، شماره ۲۸: ۱۴۷-۱۲۵.

۱۸) ناطق پور، محمدجواد و فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و عوامل موثر بر شکل گیری آن در شهر تهران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۶، شماره ۴: ۹۱-۵۹.

- 19) Aykac, A. (2005). **Contemporary Patterns of Labor Transformation Evidence from Turkish Tourism industry**, Thesis, Binghamton University State University of New York.
- 20) Borning, C., Dietz, R. and Feinberg, S. (2000). **Negative Social Capital and Urban Crime: A Negotiated Coexisting Perspective**, Ohio State University Press.
- 21) Byrd, E., Bosley, H. and Dronberger, M. (2009). Comparisons of Stakeholder Perceptions of Tourism Impacts in Rural Eastern North Carolina, **Tourism Management**, 30: 693-703.
- 22) Cacante, D.M. (2008). **Consequences of Tourism – based Growth on Rural Communities Quality of Life: A Comparative Study of Liberia and Lafortuna, Costa Rica**, Thiese, The Pennsylvania State University.
- 23) Coleman, J.S. (1994). **Foundations of Social Theory**, Cambridge: Belknap Press.
- 24) Gaoteri, H. (1986). **Popular Participation in Development, In Participation in Development**, Paris: VNESCO.
- 25) Girard, T.C. and Garner, C. (1993). Second Home Second View Host Community Perceptions, **Annals of Tourism Research**, 20: 685-700.
- 26) Lepp, A.P. (2004). **Tourism in a rural Ugandan village: Impacts, Local meaning and implications for development**, A dissertation presented to the graduate school of the university of Florida in partial fulfillment of the requirements for there degree of doctor of philosophy.
- 27) National Statistics. (2001). **Social Capital a Reviw of the Literature**, Social Analysis and Reporting Division Office for National Statistics.
- 28) Putnam, R.D. (2002). **Democracies sin flux, the evolution of social capital in contemporary society**; oxford university press.

- 29) Stephens, C. (2008). Social Capital in its Place: Using Social Theory to Understand Social Capital and Inequalities in Health, **Social Science and Medicine**, 66(5): 1174-1184.
- 30) Telfer, D. and Sharpley, R. (2008). **Tourism and Development In the Developing World**, New York Routledge.
- 31) Teyu, H. (2004). **Rural Tourism in Taiwan: Motivation, Expectations, and Satisfaction**, These, University of the Incarnate Word.
- 32) Woolch, M. (1998). Social Capital and Economic Development toward a Synthesis and Policy Frame Work, **Journal of Theory and Society**, 27: 151-208.